

МІФИ VS РЕАЛЬНІСТЬ У ЗБІРЦІ ОЛЬГИ ТОКАРЧУК “CZUŁY NARRATOR”

У своєму об'ємному творчому доробку лауреатка Нобелівської премії з літератури 2018 року О. Токарчук незмінно апелює до універсальних категорій історії людства та філософії. Її передусім цікавлять цінності, що становлять непроминальну етичну й естетичну вартість у будь-яку епоху незалежно від місця. Авторка у своїх книгах виявляє схильність самотньо переосмислювати реальність крізь призму міфології, інтерпретувати сучасність, послуговуючись оптикою минулого, використовуючи інструментарій універсальних сюжетів, мотивів і образів. Її збірка «Czuły narrator» засвідчує виразну схильність письменниці до переоцінки звичних уявлень про дійсність, ламання стереотипних суджень і трансформації традиційної картини світу під впливом міфологічного світобачення.

Збірка «Czuły narrator» складається з 12 есеїв, кожен із яких є рефлексією сучасності в контексті еволюції суспільства, його ідеалів і цінностей. Скажімо, есей «Ognozia» оприявнює роздуми О. Токарчук про межі пізнання дійсності, про скінченність шукань і когнітивні пограниччя. Авторка з гіркотою розмірковує про те, що давні уявлення про безмежні світи, про безнастанні мандри духу заступила впевненість людини в досяжності найдальших куточків універсуму на фізичному й духовному рівнях. Міфологічного мандрівника з його спраглим прагненням самопізнання витісняє постать сучасника, котрий про все може довідатися за лічені хвили за допомогою пошукової системи в Інтернеті. О. Токарчук вдається до зіставлення давнього подорожанина з теперішнім: обидва рушають у мандри, заохочені закладеним прагненням руху і змін, бажанням пізнання незвіданого. Міфологічний образ мандрівника і мотив вічного повернення корелюють із нескінченністю пошуків і невичерпністю того, що можна відкрити та освоїти. На

протипагу йому, сучасний мандрівник рушає в дорогу з думкою про скінченність світу й можливість звідати все в ньому. Як пише авторка, «człowiek chyba po raz pierwszy w swej historii przeżywa tę dojmującą skończoność świata» [1, с. 8].

Світ, на думку письменниці стиснувся: він уже не є безмежним, як у давнину, а межі й кордони, набувши видимих обрисів, стали умовними. Чіткість дихотомії «своє–чуже» поступилася дифузним уявленням подібності й однорідності, спричиненим глобалізацією. На мапі світу, як зазначає О. Токарчук, не залишилося білих плям, що збуджують уяву людини, таємниць, відкриття яких стає рушійною силою духу. Для переосмислення сучасних відносин людини зі світом письменниця також послуговується бінарною опозицією «хаос–космос», акцентуючи хаотичність непізнаного й упорядкованість відомого. Але в міркуваннях авторки динамічний «хаос» набуває позитивного аранжування, оскільки корелює з потребою діяльності, спрямованої на його структуризацію, тоді як сталий «космос» позбавлений необхідності докладати зусиль.

Поняття межі письменниці осмислює й під іншим кутом зору: воно асоціюється з нестачею, яку треба задовольняти, тоді як безмежність корелює з надлишком, якому треба давати раду. О. Токарчук розмірковує над проблемами гіперспоживання, підкреслюючи потребу ставити особисті межі у взаємодії зі суспільством надмірного виробництва: «najbardziej ludzkim i etycznym wyborem w tej nowej sytuacji jest trening w mówieniu: NIE, NIE, NIE» [1, с. 14]. Неоміфологічні тексти письменниці оприсутнюють міфологічні мотиви й образи, за посередництвом яких вона переосмислює новочасну реальність, і міфологема межі є однією з найчастіше уживаних у її творчості. Так, О. Токарчук використовує її для того, щоби проаналізувати трансформації уявлення про відокремленість людини від решти організмів, про її вищість над іншими видами. Авторка переконує, що межа, яка відділяє homo sapiens від решти істот, є ефемерною, і це стало ще більш очевидним у часи пандемії Covid: «Dziś tamta tradycyjna mistrena konstrukcja człowieka oddzielonego od reszty świata się rozpada» [1, с. 18].

Мотив туги за втраченим раєм також часто оприявнюється у творах О. Токарчук. Письменниця реактуалізує міф про Золотий вік, підкреслюючи непроминальне повернення до минулого як образу кращого світу у різних сферах суспільного життя. Утім, авторка запевняє, що можливість такого повернення є ілюзорною, оскільки «nie zmieścilibyśmy w przeszłości» [1, с. 22]. Співставлення міфологічної та сучасної моделей світу, до якого нерідко вдається О. Токарчук, завше позначене переконанням у тому, що реальна картина світу є відмінною від минулої і спробиреставрації колишніх уявлень незмінно приречені на поразку.

В есеї «Czwiczenia z obcoci» авторка знову апелює до міфологічного сюжету подорожі й мотиву мандрів, інтерпретуючи туристичні виклики сьогодення, пов'язані зі зміною місць і жагою нових вражень. На відміну від міфологічного мандрівника, на шляху якого траплялося чимало випробувань, що робили ціннішим досвід пізнання, сучасний подорожній із легкістю долає величезні відстані за короткий період часу, користуючись усіма можливими вигодами виправи. О. Токарчук повсякчас акцентує наявність паралельної реальності туристичних маршрутів, чітко окреслених у путівниках і рекламних буклетах туристичних агенцій. Скажімо, неподалік престижних курортів із послугою all-inclusive плавають човни з біженцями з країн третього світу.

О. Токарчук наводить приклад подорожі в епоху гіппі, коли мандрівники відчували фізично зміни ландшафтів і якості довколишнього світу, бо здійснювали поступовий рух, що уможлиблював максимальне насичення враженнями і повноцінне збагачення чуттєвого досвіду: «Ludzkie ciało miało szanse nadążyć za tą rowolną, stopniową przemianą» [1, с. 36]. І в цьому есеї письменниця використовує бінарну опозицію «свій–чужий», аби переосмислити стосунки людини з місцем. Давнє відчуття «чужості» в нових теренах втрачає виразності й різкості, позаяк мікросвіти універсуму уподібнюються через згадувану глобалізацію, втрачають самотність і автентичність, питомий колорит та ідентичність. Культурна асиміляція позбавляє місце унікальності: дедалі рідше національна кухня вказує на межі регіону, адже майже кожне місто має заклади, що репрезентують кухні різних

народів світу. Світ стає «своїм», відбираючи в мандрівника можливість відчуття динаміку й розмаїття вражень, підміняючи їх безпечною впізнаваністю.

О. Токарчук із властивою їй вразливістю й делікатністю розглядає етичний аспект подорожі: вона розмірковує над відносною свободою пересування через неможливість перетину кордонів для окремих осіб, що суперечить її системі цінностей. Письменниця ділиться особистим досвідом подорожей, які втратили привабливість для неї через обмеження руху для інших: «Straciłam ochotę do podróży zawstydzona własną wolnością, której zabrakło dla innych» [1, с. 39]. Авторка рефлексує над своїм бажанням мандрувати світом, залучаючи екологічний і психологічний контексти: її обурює кількість продукуваного сміття, викидів авіатранспорту, що уможлиблює швидке подолання відстаней, бажання хизуватися відвіданими місцями і самостверджуватися в такий спосіб. О. Токарчук натякає, що сучасні мандри втратили свою колишню сутність пізнання світу, перетворившись на калейдоскопічну зміну ландшафтів. Міфологічний мандрівник, для якого кількість подоланих кілометрів була тотожною обсягу набутих сенсів, перебуває в неоковирній тіні сучасного подорожнього, який колекціонує назви відвіданих локацій, не відчуваючи зміни в картині світу.

В есеї «Maski zwierząt» О. Токарчук розмислює над моделлю Космосу в християнській міфології, вершиною ієрархії в якій є людина, посиляючись на біблійні тексти. Авторка проводить паралелі з філософськими системами Стародавньої Греції, зокрема етичними міркуваннями Аристотеля, про місце тварин в ієрархії створінь, поглядами Августина Блаженного і Томаса Аквінського та Канта. Письменницю обурює потрактування тварин як нижчих істот, призначення яких – служити «dla dobra wspólnego ludzkości w przeszłości, obecnie si w przyszłości» [1, с. 45]. Їй ближчі переконання Франциска Асизького, який називав звірів братами і сестрами, чи Пітера Сінгера, який ревно обстоював рівність усіх створінь. Письменниця схиляється до філософської позиції Джеремі Бентама, погляди якого становлять основи сучасної етики: подібність людини і тварини полягає в здатності страждати, тоді як відмінності в здатності мислити чи

розмовляти видаються їй менш істотними, радше другорядними. О. Токарчук має свої уявлення про бінарну опозицію «свій–чужий», бо зараховує звірів до «своїх», спираючись саме на схожість у спроможності потерпати.

Авторка збірки «Chwały narrator» детально зупиняється на етичних переконаннях П. Сінгера, який доводить потребу в потрактуванні тварин нарівні з людьми. О. Токарчук використовує у своїх літературних рефлексіях поняття буддійської філософії – «istota czująca», докладно пояснюючи свої симпатії до уявлень про рівність людей і звірів. Їй близька картина світу, яку подає у книзі «The Life of Animals» Джон Кутзеє. Головна героїня його твору переймається правами тварин, бо усвідомлює нездатність людей помітити злочини, співучасниками яких стає кожен, хто не спроможний зауважити моральну деградацію, жорстокість, несправедливість і переступи у стосунку до звірів. Вона вважає, що той, хто «raz ujrzał całą grozę, co ludzie robią zwierzętom, nie pozostanie już nigdy spokojny» [1, с. 53]. Героїня повісті Дж. Кутзеє оперує поняттям емпатії –

«співчуваючої уяви» – як способом змінити довколишню дійсність: «patrzeć na drugiego tak, jakby samemu się nim było, nie ufać pozornej granicy, która oddziela nas od innych, ponieważż jest ona złudzeniem. <...> Nie ma “cudzego cierpienia”. Te iluzoryczne granice oddzielają od siebie nie tylko ludzie, ale także ludzie od zwierząt» [1, с. 57–58]. О. Токарчук знову акцентує дифузний характер межі між «своїм» і «чужим», асиміляцію опозицій як наближення до творення гармонійної світобудови.

Міфологічна опозиція «свій–чужий» також стає предметом дискусії в аналізі письменницею фантастичного роману Мішеля Фейбера «Under the Skin», в якому «istotnie jest podanie w wątpliwość najprostszego, najbardziej atawistycznego podziału na swoich i obcych» [1, с. 59]. О. Токарчук підтримує позицію англійського письменника щодо умовності такого поділу, який часто служить підставою злочинів і використовується як виправдання несправедливості. Автори схиляються до того, що архаїчна бінарна опозиція втрачає свою колишню магічну владу й радикальний характер. Їхні погляди – основа гуманної етики, засадами якої є рівність усіх істот і співчуття до страждань іншого: «Obcy staje się kimś, kogo można pojąć i zrozumieć.

Właściwie przestaje być obcym. Nie ma swoich i obcych. Wszyscy jesteśmy swoi, więc każde zło, jakie wyrządzamy innym, wyrządzamy sobie» [1, c. 60].

В есеї «Niesamowity tygiel braci Quay, londyńskich alchemików filmu» О. Токарчук розмірковує над творчістю братів Квей – британських аніматорів, які послуговуються образом в'язниці, в якій кожен перебуває під пильним наглядом, як метафори людського існування. Персонажі їхніх фільмів часто є в'язнями, які «próbują zrozumieć swoje położenie, badając granicę więzienia» [1, c. 67]. Світ у тому замкненому просторі видається знайомим і передбачуваним, позбавленим свіжості й новизни. О. Токарчук апелює до оповідання Бруно Шульца «Вулиця крокодилів», аби продемонструвати важливість зміни перспективи бачення для того, щоб зауважити незвичайне в буденному. Письменниця аналізує метафоричні моделі світобудови, що оприсутнюються у фільмах братів Квей, й акцентує неможливість упорядкування знань про Космос, нездатність людини пізнати його. Сприймання світу як чогось добре відомого є лише ілюзією, «przebranie w znajome kształty, złudne imitacje» [1, c. 71]. О. Токарчук охоче вдається до метафізичних роздумів про людське життя, запитуючи себе про існування фундаментальної речі, що слугує підставою існування інших речей, без якої вони були б неможливі. Письменниця в такий спосіб шукає axis mundi світу у власній інтерпретації. Варіантом «світової осі» у фільмах братів Квей часто постає образ болту (szruba) – стрижня, що скріплює нашарування розпорошених уявлень, непевних візій, нечітких спроб пізнання того, що є непізнаваним. Саме він видається письменниці таким, що може претендувати на роль axis mundi в її неоміфологічній картині світу.

Таким чином, аналіз есеїв збірки О. Токарчук «Chuły narrator» уможлиблює висновок про філософічність як невід'ємну рису літературної творчості польської письменниці, яка завше тримає у фокусі уваги глобальні питання людського існування. Письменниця у своїх рефлексіях незмінно спирається на базові міфологічні уявлення про світобудову, універсальні філософські категорії, класичну літературну спадщину й погляди прогресивних мислителів минулого і сьогодення. Одним з улюблених у творчості О. Токарчук є мотив мандрів, який вона інтерпретує

з опорою на міфологічну картину світу й власний досвід. Авторка віртуозно оперує архаїчною бінарною опозицією «свій– чужий», окреслюючи еволюцію уявлень про межу, яка є ілюзією, що, з одного боку, продовжує бути причиною катастроф і злочинів велетенських масштабів, а з іншого – позбавляє світ унікальності. Зі властивою їй ретельністю й переконливістю письменниця розмірковує про основи, на яких тримається модель світобудови, що постає з власного бачення і сприймання довколишньої реальності. Для творчості О. Токарчук властиві численні алюзії на твори вербального й візуального мистецтва, інтермедіальний характер ілюстрування та артикуляції своїх світоглядних позицій. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні доробку О. Токарчук в аспекті інтертекстуальних зв'язків із основними філософськими системами й працями провідних мислителів минулого й сучасності.

Література:

1. Tokarczuk O. *Czuły narrator*. Krakow. Wydawnictwo literackie. 2020. 300 s.